

УДК 342.9

Д. О. Кошиков

ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ: ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ, ВТІЛЕНА В НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

У статті досліджується правова концепція повернення культурних цінностей, втілена у національному законодавстві. Автор переконаний, що виходячи з історичних традицій державотворення та менталітету Українського народу, для нашої держави притаманна саме концепція «культурного націоналізму», за яким культурні цінності є незамінним свідченням культури та своєрідності Українського народу і мають основне духовне та культурне значення для держави, що і повинно знаходити свій вияв у вітчизняному законодавстві. Одночасно наша держава відкрита до повернення культурних цінностей, які походять з інших держав. Звернено увагу на деякі проблемні моменти правового регулювання таких відносин.

Ключові слова: культурні цінності, «культурний націоналізм», «культурний інтернаціоналізм», втрата культурних цінностей, повернення культурних цінностей.

DOI 10.34079/2226-3047-2022-12-23-24-201-208

Постановка проблеми. Основним принципом культурних відносин між народами, спрямованим на захист, стимулювання та збагачення культурної самобутності та культурної спадщини кожного з них, є повернення у держави походження культурних цінностей, незаконно переміщених за їхні межі. Культурне розмаїття є цінністю, яка заслуговує на захист і підтримку як одна з фундаментальних свобод, у той же час потреба знайти власне коріння, як не парадоксально, посилюється саме в часи глобалізації. Безумовно, однією з властивостей культурної спадщини є її здатність надихати та сприяти відчуттю приналежності до певної групи людей (народу) та викликати патріотичні емоції. У часи глобалізації таку властивість культурної спадщини можна розглядати і як підтримку кордонів між державами і міжкультурних бар'єрів всупереч тенденції до інтеграції людства (Kobyliński, 2013, с. 720). Погоджуємося, що у сучасному глобальному світі важливість захисту культурної спадщини та сприяння культурним обмінам з метою зміцнення взаєморозуміння між народами та поширення культури для прогресу цивілізації має визначальне значення. Як правило, держави докладають багато зусиль щодо з'ясування та встановлення прав на власні культурні цінності. Більше того, питання повернення культурних цінностей, що переміщені (вивезені), стоять серед актуальних проблем державної культурної політики України. Зазначимо, що для нашої держави це питання звучить особливо гостро, адже факт перебування українських земель у складі інших держав сприяв неконтрольованому вивезенню вітчизняних культурних цінностей, а з 2014 року Україна зіштовхнулася зі збройною агресією РФ, що, крім іншого, також мало наслідком і втрату таких цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правові аспекти повернення культурних цінностей піднімалися у дослідженнях таких вчених як В. Акуленко, О. Ангеловська, Т. Курило, В. Парагайло. У той же час тема не втратила своєї актуальності, у тому числі з огляду на появу нових викликів для України в зазначеній сфері.

Мета дослідження. Метою статті є дослідження правової концепції повернення культурних цінностей, втіленої у національному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Категорія «культурні цінності» має подвійну природу: до культурних цінностей належать предмети, що належать одночасно як матеріальному, і духовному світу. У міжнародно-правовій доктрині тривають дискусії про значення матеріальної та духовної складових культурних цінностей. Матеріальний аспект культурної цінності виявляється у тому, що культурна цінність це, як правило, річ, яка є об'єктом права власності. Духовний же аспект культурної цінності виявляється у особливій культурній значущості такого предмета. Культурні цінності, маючи ознаки унікальності, еталонності, вичерпності, завжди є свідченням багатого духовного розвитку кожного народу та його історичною пам'яттю. Відрив культурних цінностей від свого національного коріння – це важкий удар для національної самосвідомості народу, а також його культурі. Різні наукові підходи стали основою для формування двох наукових шкіл, що пропонують у тому числі і різні варіанти правового регулювання обороту об'єктів культури та їх захисту.

Саме завдячуючи американському професору Джону Меррімену вони отримали у міжнародно-правовій доктрині назви «культурний інтернаціоналізм» і «культурний націоналізм» (Merriam, 1986). Ці дві школи по-різному підходять до вирішення питань захисту та повернення культурних цінностей.

Так, прибічники концепції «культурного інтернаціоналізму» вирішують такі питання з урахуванням принципів інституту права власності. Професор Джон Меррімен, найяскравіший представник цієї школи, вважає, що культурні цінності є продуктом ринку і мають розглядатися як взаємозамінні товари, придатні для обігу на ринку. Відштовхуючись від такого розуміння, професор Меррімен робить висновок, що культурні цінності як один із різновидів майна, можуть бути фізично збережені, їхня цілісність може підтримуватися, а переміщення – контролюватися за допомогою правових інститутів (наприклад, за допомогою експортного контролю).

Представники школи «культурного націоналізму» (наприклад, професор Джон Мустакас (Moustakas, 1989) ґрунтуються на принципах прав людини і вважають, що культурні цінності невідчужувані (від країн/націй походження). Отже, вони мають бути обмежені у вільному переміщенні на арт-ринку. У межах концепції «культурного націоналізму» культурні цінності розглядаються у першу чергу як предмети, які уособлюють національну культуру, аніж як загальнодоступний товар.

Значущим для концепції «культурного націоналізму» є питання повернення культурних цінностей до держав, які мають з ними зв'язок внаслідок походження з останніх, а також чіткого регулювання та контролю за їх обігом – у першу чергу вивезенням та зміною власника. Вважаємо, що виходячи з історичних традицій державотворення та менталітету Українського народу, для нашої держави притаманна саме друга концепція, культурні цінності є незамінним свідченням культури та своєрідності Українського народу і мають основне духовне та культурне значення для держави, що повинно і певною мірою знаходить свій вияв у вітчизняному законодавстві.

У той же час міжнародне право також не залишило поза увагою питання повернення культурних цінностей. Культурні цінності пройшли у світовій історії довгий шлях від військових трофеїв до цивілізованого підходу до правового статусу та необхідності їх повернення у разі незаконного переміщення.

Якщо першим поштовхом для розвитку правового регулювання охорони культурних цінностей послужили військові конфлікти та пов'язані з ними ризики для культурних цінностей, то наступним етапом його розвитку стала розробка норм про титул на культурні цінності як об'єкт права власності. Так, за роки двох світових воєн було вивезено велику кількість творів мистецтва з різних куточків світу, тому після закінчення воєн постала проблема їхнього повернення власникам.

Аналіз формально-юридичних джерел (у тому числі Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16 листопада 1972 року (Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури, 1972) дає підстави констатувати утвердження у сучасному міжнародному праві концепції всесвітньої культурної спадщини (надбання) людства, що також означає неможливість передачі чи присвоєння іншим народом (державою) права власності на цінності, що є чужим національним культурним надбанням. Крім цього, така концепція передбачає, що держави зобов'язані сприяти поверненню зацікавленим державам цінностей, які незаконно вивезені з їхньої території.

Що ж стосується вітчизняних культурних втрат, то свого часу В. Акуленко виділив такі хронологічні етапи втрат Україною культурних цінностей:

- період перебування України в складі Російської імперії (1654–1917 рр.).
- період визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.).
- період перебування України в складі СРСР (1922–1991 рр.) (Акуленко, 2012).

Однак на сьогодні додатково до такої хронології доводиться додавати ще один період, що почався 2014 року та, на жаль, триває і досі, - період збройної агресії РФ проти України, який супроводжується не лише знищенням і пошкодженням культурних цінностей, а й вивезенням їх з територій, що тимчасово не контролюються Україною.

При цьому, як звертається увага в науковій літературі, на жаль, значна частина цінностей, втрачених у попередні періоди, так і не змогли повернутися додому. За післявоєнний час вони були розпорошені у всьому світі, стали об'єктом купівлі й продажу, політичних інтриг і спекулятивних махінацій. Нині багато з них знаходяться в державних і приватних колекціях у ФРН, Іспанії, Аргентині та інших країнах (Парагайло, 2021, с. 117). У повоєнний період була повернута лише частина втрачених під час війни культурних цінностей, які не були знищені і не зникли безслідно під час війни. У свою чергу, враховуючи те, що в часи СРСР існував єдиний культурний простір між радянськими республіками і переміщені з Німеччини культурні цінності повернулися єдиній радянській державі, проблема повернення культурних цінностей між соціалістичними республіками як така не піднімалася. Вона набула актуальності і необхідності свого вирішення після розпаду СРСР і створення на місці колишніх союзних республік незалежних і самостійних держав, які стали претендувати на повернення культурних цінностей у відповідності зі своїм походженням.

Водночас слід зазначити, що залишати територію свого походження культурна цінність може не тільки внаслідок збройних конфліктів, а й у мирний час через незаконне вивезення (або ж коли культурні цінності вивозилась законно, однак всупереч вимог законодавства не повернуті в Україну). Тому система повернення культурних цінностей працює у двох напрямках: повернення культурних цінностей, необхідність здійснення якого з'являється внаслідок збройних конфліктів; повернення культурних цінностей у мирний час.

При цьому погоджуємося з О. Ангеловською, що збереження культурної спадщини є одним із пріоритетних завдань кожної країни, відтак це зумовлює запровадження в середині держав різноманітних засобів, спрямованих на попередження незаконного вивезення культурних цінностей з території держави, а також на повернення тих об'єктів культури, які все ж таки були незаконно вивезені (Ангеловська, 2021, с. 135–136). В контексті збереження культурної спадщини на першому місці держава має дбати саме про недопущення незаконного вивезення культурних цінностей, адже повернути їх інколи дуже складно або зовсім не можливо. Так, дедалі більше країн запитує (чи має такий намір) повернення культурних цінностей, які були незаконно переміщені. Однак цей процес є дуже складним, оскільки коли будь-який об'єкт залишає територію держави свого походження, з'являється велика кількість перешкод для його повернення, пов'язаних, у тому числі з купівлею таких об'єктів на території іншої держави, їх

подальшим переміщенням, значним проміжком часу перебування їх за кордоном. Крім того, виникають правові труднощі (залежно від змісту законів, що застосовуються), а також у ряді випадків питання політичного характеру (залежно від природи об'єкта та зацікавленості в ньому держави). При встановленні місцезнаходження таких об'єктів за межами держави їх походження необхідною умовою для повернення є міжнародне співробітництво (UNESCO, 2001, р. 4).

Що стосується розвитку як правового регулювання повернення національних культурних цінностей, так і відповідної практичної діяльності у цій сфері, то варто зазначити, що саме події Української революції 1917–1921 рр. вперше в історії України поставили на порядок денний питання повернення культурних цінностей, однак зі зрозумілих причин цей процес активізувався вже зі здобуттям нашою державою незалежності.

Дійсно, після 1991 року починається період, що значно відрізняється від радянських часів, коли відбувається переосмислення основних понять даної сфери, і, що головне, наша держава здобуває незалежність, одночасно розвивається законодавство, згідно з яким культурна спадщина нашої держави знаходиться на особливому режимі охорони та використання відповідно до законодавства. Так, 1992 року було створено інституцію, серед завдань якої було визначено у тому числі і повернення в Україну культурних цінностей – Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. Поступово розвивалося і відповідне законодавство, яке регламентувало процедурні моменти повернення культурних цінностей та втілювалися практичні заходи у відповідному напрямі.

Зокрема, у прийнятому 1996 році Основному Законі держави ст. 54 проголосила, що «держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, які становлять культурну цінність», а також «вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, що знаходяться за її межами» (Конституція України, 1996).

Через три роки було прийнято Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 року, яким встановлено, що повернення культурних цінностей є «сукупністю дій, пов'язаних із ввезенням на територію України чи вивезенням із території України на території інших держав культурних цінностей відповідно до позовів і звернень України, інших держав, їх уповноважених органів, рішень судів України або іноземних держав» (Закон України № 1068-XIV, 1999). Тобто, повернення культурних цінностей передбачає не лише сприяння ввезенню на територію України культурних цінностей, які походять з неї, а й дзеркальне сприяння вивезенню культурних цінностей, які походять з інших держав.

У той же час ст. 3 визначає перелік культурних цінностей України, серед яких називає «культурні цінності, переміщені на територію України внаслідок Другої світової війни як часткова компенсація за заподіяні окупантами збитки». Цей вид цінностей належить до особливої категорії, оскільки вони були переміщені на територію СРСР на виконання компенсаторної реституції за дії нацистської Німеччини та її союзників під час Другої Світової війни. Політика нацистської Німеччини була тісно пов'язана з пограбуваннями, відчуженням культурних цінностей та трофейним мистецтвом. Вилучення майна на користь німців було тоді частиною державної політики. Очевидно, що норма, втілена у ст. 3 Закону, відображає погляд на вивезені з Німеччини витвори мистецтва як на трофеї, які компенсують колосальні втрати, адже свого часу СРСР вважав вивезені культурні цінності з Німеччини законними репараціями. У той же час існує практика, за якою такі цінності повертаються у країну-походження, що, свого роду, є ознакою цивілізованості. І незважаючи на статус постраждалої сторони, Україна неодноразово здійснювала акти доброї волі стосовно Німеччини: робила односторонні

передачі культурних цінностей, у тому числі за роки незалежності (Опанасенко, 2008, с. 223). Водночас, така норма виникає багато запитань – яка юридична доля цінностей, вивезених на територію України з Німеччини не за відповідними актами компетентних органів, які здійснювали реституцію культурних цінностей, а поза даною процедурою? Де межа між компенсаційним принципом і поверненням Україною переміщених культурних цінностей іншим країнам? На сьогодні законодавець обмежується формулюванням, що «культурні цінності, які на законних підставах перебувають у власності фізичних і юридичних осіб України, але походження яких пов'язане з історією та культурою інших держав, можуть бути повернуті до цих держав шляхом укладення договору купівлі-продажу з власниками культурних цінностей, обміну на взаємовигідних засадах або отримання в дарунок» (ст. 5) (Закон України № 1068-XIV, 1999), відтак дана норма не орієнтована на регулювання повернення культурних цінностей, що знаходяться у власності Української держави і передані музеям, архівам на праві оперативного управління. Очевидно, законодавець повинен звернути увагу на дану проблему.

Стаття 4 Закону також уточнює, що поверненню в Україну підлягають: «культурні цінності, незаконно вивезені з території України; культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн та збройних конфліктів і не повернуті назад; культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну» (Закон України № 1068-XIV, 1999).

Погоджуємося з Т. В. Курило, що проблема правового регулювання повернення культурних цінностей охоплює два аспекти – міжнародний та внутрішній (Курило, 2003, с. 9), до того ж перший аспект є елементом міжнародної охорони останніх; крім іншого, він стимулює міжнародне співробітництво, адже повернення культурних цінностей – це завжди результат узгоджених зусиль кількох держав. Проблема повернення культурних цінностей не може бути вирішена в рамках однієї держави, існує об'єктивна необхідність співпраці різних країн у питаннях повернення культурних цінностей. Безумовно, наша держава була відкрита до налагодження співробітництва щодо повернення культурних цінностей, відповідні договори уклалися з Німеччиною, Польщею, Угорщиною та Російською Федерацією – оскільки свого часу переважна більшість незаконно вивезених культурних цінностей концентрувалася саме на їх територіях.

Висновок. Таким чином, для України та всієї міжнародної спільноти актуальність теми повернення культурних цінностей зумовлена необхідністю повернення втрачених у різний час культурних цінностей до держави їх походження. Для нашої держави притаманна концепція «культурного націоналізму», згідно з якою культурні цінності є незамінним свідченням культури та своєрідності Українського народу і мають основне духовне та культурне значення для держави, що повинно і певною мірою знаходить свій вияв у вітчизняному законодавстві. У той же час наша держава відкрита до повернення культурних цінностей, які походять з інших держав.

Бібліографічний список

- Акуленко, В., 2012. Співробітництво держав СНД у сфері правонаступництва, збереження і повернення культурних цінностей. *Право України*, 3–4, с. 194–209.
- Ангеловська, О., 2021. *Особливості переміщення через митний кордон України культурних цінностей*. Дисертація. Кандидат наук. Запоріжжя: Запорізький національний університет.
- Закон України Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей № 1068-XIV, 1999. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text> (Дата звернення 25.12.2022).

- Конституція України № 254к/96-ВР, 1996. *Верховна Рада України* [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (Дата звернення 25.12.2022).
- Курило, Т. В., 2003. *Становлення і розвиток законодавства про охорону культурної спадщини в Україні: історико-правове дослідження*. Кандидат наук. Автореферат. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Опанасенко, О. І., 2008. Проблема повернення культурних цінностей (Україна-Німеччина). *Наукові записки. Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 42, с. 221–231.
- Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки та культури, 1972. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. *Верховна Рада України* [онлайн]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text> (Дата звернення 25.12.2022).
- Парагайло, В. О., 2021. *Адміністративно-правове регулювання порядку вивезення, ввезення та повернення в Україну культурних цінностей*. Кандидат наук. Дисертація. Київ: Національна академія внутрішніх справ.
- Kobyliński, Z., 2013. Cultural Heritage: Values and Ownership. In: S. Bergerbrant, S. Sabatini (eds.), *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*. Oxford: Archaeopress, pp. 719–724. Available at: <https://www.academia.edu/20375996/Cultural_heritage_values_and_ownership> (Accessed 25.12.2022).
- Merryman, J. H., 1986. Two Ways of Thinking About Cultural Property. *The American Journal of International Law*, 80(4), p. 831–853.
- Moustakas, J., 1989. Group Rights in Cultural Property: Justifying Strict Inalienability. *Cornell Law Review* [online], 74(6). Available at: <<https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3435&context=clr>> (Accessed 25.12.2022).
- UNESCO, 2001. Promote the return or the restitution of cultural property: the information kit on restitution. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Available at: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001394/139407eb.pdf>> (Accessed 25.12.2022).

References

- Akulenko, V., 2012, Spivrobitnytstvo derzhav SND u sferi pravonastupnytstva, zberezhenia i povnennia kulturnykh tsinnosti [Cooperation of the CIS states in the field of legal succession, preservation and return of cultural values]. *Pravo Ukrainy*, 3–4, с. 194–209(in Ukrainian).
- Anhelovska, O., 2021, *Osoblyvosti peremishchennia cherez mytnyi kordon Ukrainy kulturnykh tsinnosti [Peculiarities of movement of cultural values across the customs border of Ukraine]*. Dysertatsiia. Kandydat nauk. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet (in Ukrainian).
- Kobyliński, Z., 2013. Cultural Heritage: Values and Ownership. In: S. Bergerbrant, S. Sabatini (eds.), *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*. Oxford: Archaeopress, pp. 719–724. Available at: <https://www.academia.edu/20375996/Cultural_heritage_values_and_ownership> (Accessed 25.12.2022).
- Konstytutsiia Ukrainy № 254к/96-VR [Constitution of Ukraine No 254k/96-VR], 1996. *Verkhovna Rada Ukrainy* [onlain] Available at:

- <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>> (Accessed 25.12.2022) (in Ukrainian).
- Kurylo, T. V., 2003. *Stanovlennia i rozvytok zakonodavstva pro okhoronu kulturnoi spadshchyny v Ukraini: istoryko-pravove doslidzhennia [The formation and development of legislation on the protection of cultural heritage in Ukraine: a historical and legal study]*. Kandydat nauk. Avtoreferat. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka (in Ukrainian).
- Merryman, J. H., 1986. Two Ways of Thinking About Cultural Property. *The American Journal of International Law*, 80(4), p. 831–853.
- Moustakas, J., 1989, Group Rights in Cultural Property: Justifying Strict Inalienability. *Cornell Law Review*, 74(6). Available at: <<https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3435&context=clr>> (Accessed 25.12.2022).
- Opanasenko, O. I., 2008, Problema povnennia kulturnykh tsinnosti (Ukraina-Nimechchyna) [The problem of returning cultural values (Ukraine-Germany)]. *Naukovi zapysky. Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 42, p. 221–231(in Ukrainian).
- Orhanizatsiia obiednanykh natsii z pytan osvity, nauky ta kultury, 1972. Konventsiiia pro okhoronu vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny [Convention on the Protection of World Cultural and Natural Heritage]. *Verkhovna Rada Ukrainy [online]* Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text> (Accessed 25.12.2022) (in Ukrainian).
- Parahailo, V. O., 2021. *Administratyvno-pravove rehuliuвання poriadku vyvezennia, vvezennia ta povnennia v Ukrainu kulturnykh tsinnosti [Administrative and legal regulation of the procedure of export, import and return to Ukraine of cultural values]*. Kandydat nauk. Dysertatsiia. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnykh sprav (in Ukrainian).
- UNESCO, 2001. Promote the return or the restitution of cultural property: the information kit on restitution. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. Available at: <<http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001394/139407eb.pdf>> (Accessed 25.12.2022).
- Zakon Ukrainy Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti № 1068-XIV [Law of Ukraine On Export, Import and Return of Cultural Values No. 1068-XIV], 1999. *Verkhovna Rada Ukrainy [online]* Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>> (Accessed 25.12.2022) (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 26.12.2022

Koshykov D.

RETURN OF CULTURAL VALUES: A LEGAL CONCEPT EMBODIED IN NATIONAL LEGISLATION

The article examines the legal concept of the return of cultural values embodied in national legislation. It was established that the main principle of cultural relations between peoples, aimed at protecting, stimulating and enriching the cultural identity and cultural heritage of each of them, is the return to the countries of origin of cultural values illegally moved beyond their borders. In today's global world, the importance of protecting cultural

heritage and promoting cultural exchanges in order to strengthen mutual understanding between peoples and spread culture for the progress of civilization is of decisive importance. As a rule, states put a lot of effort into clarifying and establishing rights to their own cultural values. Moreover, the issue of the return of cultural values that have been moved (exported) is among the urgent problems of the state cultural policy of Ukraine. It should be noted that for our country, this issue sounds particularly acute, because the fact that Ukrainian lands are part of other states has contributed to the uncontrolled export of national cultural values, and since 2014, Ukraine has faced the armed aggression of the Russian Federation, which, among other things, also resulted in the loss of such values. The author is convinced that based on the historical traditions of state formation and the mentality of the Ukrainian people, the concept of «cultural nationalism» is inherent to our state, according to which cultural values are an irreplaceable evidence of the culture and uniqueness of the Ukrainian people and have the main spiritual and cultural significance for the state, which should find its expression in domestic legislation. The return of cultural values involves not only the promotion of the import of cultural values originating from Ukraine into the territory of Ukraine, but also the mirror promotion of the export of cultural values originating from other states. Indeed, at the same time, our state is open to the return of cultural values that originate from other states. Attention is drawn to some problematic aspects of the legal regulation of such relations. Yes, Art. 3 of the Law of Ukraine «On the export, import and return of cultural values» defines the list of cultural values of Ukraine, among which it mentions «cultural values moved to the territory of Ukraine as a result of the Second World War as partial compensation for the damage caused by the occupiers». This type of valuables belongs to a special category, since they were moved to the territory of the USSR to perform compensatory restitution for the actions of Nazi Germany and its allies during the Second World War. At the same time, there is a practice according to which such values are returned to the country of origin, which, in a way, is a sign of civilization. At the same time, such a norm raises many questions that must be resolved in the legal field.

Key words: *cultural values, «cultural nationalism», «cultural internationalism», loss of cultural values, return of cultural values.*